

ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ ІМ. Т. Г. ШЕВЧЕНКА НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

БІБЛІОТЕКА
СВІТОВОЇ
ЛІТЕРАТУРИ
АНТИЧНА ЛІТЕРАТУРА

АРІСТОТЕЛЬ

■

ПОЛІТИКА
ПОЕТИКА

ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2023

ПОЛІТИКА

КНИГА ПЕРША

І. 1. Отже, з досвіду видно, що всіляка держава є певним об'єднанням, а будь-яке об'єднання утворюється для певного щастя. Адже всі діють заради того, що вважається достойним життям, тож, вочевидь, усі об'єднання прямують (у своїй діяльності) до певного щастя. До найбільшого та найвищого з-поміж усіх благ, власне, прямує те об'єднання, що є найголовнішим та охоплює решту об'єднань. Саме воно називається державою або політичним об'єднанням. 1252 а

2. Помиляються всі, хто вважає однаковими за змістом поняття «правитель держави», «цар», «господар дому», «пан» [1]. Адже вони міркують, ніби ці поняття відрізняються кількістю осіб, а не видом; приміром, господар — той, під чією владою є небагато людей; у кого більше — той управитель; а хто має справу з іще більшою кількістю людей — це державець або цар; немовби жодної відмінності не існує між великою сім'єю та невеликою державою. Вони ж запевняють, що нібито державець і цар відрізняються один від одного тільки тим, що цар особисто керує всіма справами, а державець має обмежену владу і певною мірою підкоряється засадам відповідної науки — політики.

3. Однак такі міркування хибні. Це стане зрозуміло, коли розглядати їх у засвоєний нами спосіб: тобто, як і в інших випадках, розчленовуючи ціле на прості складники (аж до найдрібніших частин), ми, розглядаючи, з чого складається держава, побачимо, в чому полягає

відмінність між згаданими вище поняттями і чи можливо кожному з них дати наукове тлумачення. Коли ж дехто хоче розглянути, яким чином утворюються предмети насамперед, то найкраще починати розгляд так.

1252 в

4. Перш за все, необхідність змушує сполучатися попарно тих, хто не може існувати одне без одного, — жінку та чоловіка, аби продовжити рід, і це єднання — не від свідомого рішення, воно зумовлюється природним прагненням, притаманним і решті живих істот та рослин, — залишити після себе подібну істоту.

(Тому для самозбереження й об'єднуються) особа, що за своєю природою владарює, й особа, яка за своєю природою підвладна. Перша завдяки своїм розумовим властивостям здатна передбачати, і тому вона вже з огляду на свою природу є істотою, що владарює та панує; друга, позаяк здатна працювати лише фізично, особа підвладна і раб. Тому і панові, й рабові корисне одне й те ж.

5. Але за природою жінка і раб — дві різні істоти. Адже природа робить зовсім не так, як ковалі, що в жалюгідний спосіб виготовляють «дельфійський ніж» [2]; навпаки, у природі кожен предмет має своє певне призначення. Так, усілякий інструмент буде найкращим тоді, коли виконуватиме не багато робіт, а тільки одну. Зрештою, у варварів жінка та раб перебувають в однаковому становищі. Причина цього та, що у них немає чинника, призначеного за своєю природою для панування. У них буває лише одна форма об'єднання — між рабом і рабинею. Тому поети кажуть: «Над варварами грекам панувати належить» [3]; за своєю природою варвар і раб означають одне й те ж.

6. Отже, з перших двох форм об'єднання виходить головна (форма) — сім'я. І мав слушність Гесіод, кажучи:

«Найперше дім, і дружина, і бугай-землеорач» [4]; у бідняків бик заміняв домашнього раба. Отже, й об'єднання, що виникло у природний спосіб для задоволення щоденних потреб, є сім'я; про членів такої сім'ї Харонд каже, що вони їдять з одного казана, а Епіменід називає їх їдцями з одного димаря.

7. Об'єднання ж, що складається з більшої кількості сімей і задовольняє не тимчасові потреби, це поселення. Тому найбільшою мірою природно, що поселення можна вважати за колонію сім'ї; дехто й називає членів того самого дому «молочними братами», «синами» й «онуками». Ось чому в грецьких поселеннях спершу управляли царі (тепер таке ще спостерігається в негрецьких народів). Адже вони утворилися, позаяк визнали над собою царську владу: бо в кожній сім'ї повелося, що царем став старший син. І в колоніях-поселеннях дотримувались того ж порядку, в силу кровних зв'язків між їхніми членами. Саме про це й говорить Гомер: «Править кожен дружиною і дітьми» [5], бо вони жили розпорошено, як, зрештою, люди й жили в найдавніші часи. І про богів кажуть, що нібито вони мають царя; бо людьми — почасти тепер, а почасти і в найдавніші часи — управляли царі, й як люди уподібнюють зовнішній вигляд до свого, достоту так вони поширили уявлення і на спосіб їхнього життя.

8. Об'єднання, складене з більшої кількості поселень, це вже довершена держава, що, так би мовити, досягла повною мірою самодостатнього стану та виникла для задоволення життєвих потреб, але існує заради досягнення впорядкованого життя. Звідси випливає, що будь-яка держава, як і первинні об'єднання, — природне утворення: вона є їхнім завершенням, тобто завершення — це

природа. Адже ми називаємо природою кожен об'єкт: візьмімо, приміром, природу людини, коня, сім'ї — той їхній стан, що утворюється при завершенні їхнього розвитку. Ба більше: досягнення кінцевої мети означає найвище завершення, а самодостатнє існування є і завершенням, і найкращим станом.

9. Звідси стає зрозуміло, що держава належить до того, що існує за природою, і що людина (за своєю природою) є політичною істотою. А хто в силу своєї природи, не внаслідок певних обставин, живе поза державою, той розумово або надлюдина, або нелюд: його і Гомер [6] всіляко лає, кажучи: «Без роду, без племені, поза законом, без вогнища». Така людина за своєю природою охоплена бажанням воювати.

10. Те, що людина є істота політична більшою мірою, ніж бджоли та розмаїті стадні тварини, видно з такого. Природа, як ми твердимо, нічого не робить даремно; тим часом з-поміж усіх живих істот тільки людина має здатність розмовляти. Адже голос передає смуток і радість, тому він притаманний і решті живих істот (оскільки їхні природні властивості розвинуті до такої міри, аби відчувати радість і смуток та передавати ці відчуття одне одному). Але мова здатна передавати як щось корисне, так і шкідливе, достоту, як і те, що справедливе та несправедливе.

11. Ця властивість людей відрізняє їх від інших живих істот: лише людина здатна сприймати такі поняття, як добро і зло, справедливість і несправедливість тощо. Сукупність усього цього і складає основу сім'ї та держави.

Держава порівняно із сім'єю та кожним із нас є первинною з природи, бо необхідно, аби ціле передувало ча-

стині. Коли, скажімо, знищити живу істоту в її цілому, і в неї не буде ніг, не буде рук, то залишиться тільки назва їх, достоту як ми кажемо «кам'яна рука»; бо й рука, відокремлена від тіла, буде сама такою кам'яною рукою. Всілякий-бо предмет визначається дією, яку він чинить, та можливістю її здійснити; коли ці можливості втрачені, не можна говорити про предмет як такий: залишиться тільки його позначення.

12. Отже, держава існує з природи й, що очевидно, з природи передує кожній людині; позаяк людина, опинившись у відмежованому стані, не є самодостатньою істотою, то вона так співвідноситься з державою, як усіляка частка зі своїм цілим. Хто не здатен до об'єднання або, вважаючи себе самодостатньою істотою, не відчуває потреби ні в чому, не становить собою частини держави, той або тварина, або божество. Завдяки природі люди прагнуть до державного об'єднання. Перший, хто встановив такий лад, учинив найбільше добро. Людина, яка досягла свого вивершення, найдосконаліша з-поміж живих істот, і навпаки, людина, яка живе поза законом і правом, — найгірша за всіх, бо несправедливість, що володіє зброєю, — найбільший тягар. Від природи людині дано в руки зброю — розсудливість і чеснотливість, але ними можна користуватися і противним чином. Тому нерозсудлива та нечеснотлива людина стає найнечестивішою і дикою істотою, маючи найнищі бажання в їжі та статевих зносинах. Поняття ж справедливості пов'язане з уявленням про державу, бо вона впорядковує засади політичного об'єднання. А правосуддя є мірилом справедливості.

II. 1. З'ясувавши, з яких частин складається держава, ми повинні насамперед сказати про утворення сім'ї, бо кожна держава складається з окремих сімей. Сім'я, своєю чергою, складається з частин, сукупність яких становить її організацію. Повноцінна сім'я складається з двох частин: рабів і вільних. Оскільки дослідження кожного складника треба починати з розгляду найдрібніших частин, його часток, а первісними і найдрібнішими частками сім'ї є господар і раб, чоловік і дружина, батько й діти, необхідно розглянути кожен із цих трьох складників: чим є кожен із них і яким він має бути?

2. Отже, взаємини між цими трьома парами складників можна схарактеризувати так: господар, раби; шлюбне співжиття чоловіка та дружини, що не має особливого терміну для свого позначення; і батьківське (ці стосунки також не мають особливого позначення). Щоправда, існує ще один складник сім'ї, який, на думку деяких осіб, і є її організація. На думку ж інших, він — її найголовніша частина. Маю на увазі те, що стосується способу нагромадження; в чому його суть, про це піде мова далі.

Передусім розгляньмо зв'язок господар — раб, у чому полягає необхідність таких взаємин. І побачимо, чи зможемо ми, розкриваючи це питання, дійти правильнішої точки зору порівняно з тими, які маємо.

3. Адже, на думку одних, влада господаря над рабом є ніби наукою, як, зрештою, і владне порядкування в сім'ї, і державна, й царська влада, про що вже згадували раніше. На думку інших, навпаки, сама влада господаря над рабом протиприродна; бо за природою не існує жодних відмінностей, лише згідно зі законом один — раб, а ін-

ший — вільний. Тому й влада господаря над рабом, ґрунтуючись на сваволі, несправедлива.

4. Отже, власність є частиною дому і придбане — частина домашнього господарства. Адже без найнеобхідніших предметів неможливо не лише добре жити, але й жити взагалі. Як у всіх ремеслах конче необхідно, щоб були господарчі знаряддя, аби певну роботу довести до кінця. Так і в сімейній справі. Одні з цих інструментів неживі, інші — живі (приміром, для капітана корабля кермо — неживе знаряддя, стерновий — живе), адже в мистецтвах ремісник виконує роль знаряддя. Ось чому придбання власності для господаря дому є немовби знаряддям для його існування. І воно (придбання) вимагає багато інструментів, причому раб — чиясь жива власність, достоту, мов ремісник, який стоїть попереду всіх інструментів.

5. Коли б кожне знаряддя могло саме виконувати призначену йому роботу за наказом чи навіть помахом господаря, немов ті статуї Дедала або триніжки Гефеста, про що поет мовить, ніби вони «зі своєї волі приходили на зібрання богів» [7]; коли б ткацькі човники самі ткали, а плектри [8] самі грали на кіфарі, тоді будівничим не були б потрібні робітники, а господарям — раби.

Отже, знаряддя призначені для продуктивної діяльності, а власність — знаряддя активної діяльності. Користуючись ткацьким човником, ми отримуємо дещо інше, що йде всупереч його застосуванню. Тоді як одяг і ложе є лише предметами користування.

6. З огляду ж на особливі відмінності між виробничою й активною діяльністю, потрібні, відповідно, й різні інструменти для одного й іншого. Певна річ, життя — ак-

тивна форма діяльності, а не виробнича. Тож раб служить тому, що належить до активної діяльності. «Власність» називають у тому ж сенсі, що й «частина». Частина ж не є лише частиною чогось іншого, вона — просте поєднання з цим іншим. Звідси господар дому є тільки власником раба, але не належить йому. А раб — не лише раб господаря, а цілком йому належить.

7. Із сказаного зрозуміло, хто такий раб за своєю природою і за своїм призначенням. Хто природно не належить самому собі, а іншій людині — він, хоч і людина, однак за своєю природою раб. Людина ж належить іншій, якщо вона, залишаючись людиною, стає власністю; і вона як власність, існуючи відокремлено, є діяльним засобом. Отже, слід розглянути, чи може бути такою людина за своєю природою, тобто рабом, і чи є це щастям, справедливістю, коли дехто перебуває у становищі раба, чи ні. Але будь-яке рабство суперечить природі.

8. Неважко з'ясувати це питання з допомогою суджень і дійти певного висновку, ґрунтуючись на фактичних даних. Адже панування і підлеглисть не тільки необхідні, а й корисні, і вже від самого народження деякі істоти мають відмінності: одні призначені для панування, інші — для покори. І що досконаліша влада, то краща форма взаємин між нею та підлеглими; скажімо, влада над людиною досконаліша, ніж над твариною. Адже, що вміліший ремісник, то краще виконується робота; так само, коли один керує, а інший виконує вказівки, то робота матиме певний результат.

9. Адже в усьому, що становить єдине ціле, утворене з кількох частин, нерозривно пов'язаних між собою або роз'єднаних, в усьому цьому чітко вирізняються два

первні: влади та підлеглості. Це загальний закон природи: він присутній у всіх живих істотах. Навіть у неживих предметах, як от у музичній гармонії, можна спостерігати певний принцип панування. Однак це питання вимагає окремого розгляду.

10. Жива істота складається насамперед з душі й тіла, одне з них за природою — владний початок, інше — підлеглий. А ще природу предмета необхідно розглядати в його первісному, а не зіпсутому стані. Тому й людину треба розглядати в її найкращому фізичному та психічному стані, аби добре збагнути наше твердження. Адже в розбещених або схильних до зіпсутостей людей (ми бачимо це) тіло панує над душею, тобто вони поводяться гидко та протиприродно.

11. Отже, згідно з нашим твердженням, у кожній живій істоті можна спостерегти владу пана та владу політичну. Душа владарує у тілі як пан, а розум над нашими бажаннями — як державець. Звідси зрозуміло, наскільки природно й корисно для тіла перебувати під владою душі, а бажанням, що піддаються збуренням, — під владою розуму. Коли ж відбувається навпаки або встановлюється рівновага між ними, людині заподіюється шкода.

12. Достеменно так можна казати і про людей, і про живих істот. Скажімо, домашні тварини за своєю природою кращі, ніж дикі. І для них усіх краще перебувати під владою людини. Завдяки цьому вони мають дещо від блага. Так само й чоловік щодо жінки: перший за своєю природою стоїть вище, друга — нижче, і тому він панує, а вона перебуває в стані підлеглості.

13. Такий же спосіб стосунків мусить панувати й між усіма людьми. Отже, всі, хто відрізняється від інших лю-

дей такою мірою, якою душа відрізняється від тіла, а людина від тварини (сюди належать ті, чия діяльність пов'язана з фізичною працею, і це найкраще, що вони можуть робити), такі люди за своєю природою раби; для них, як і для вказаних вище живих істот, найкраще існування — бути під чиеюсь владою. Адже раб за природою — той, хто може належати іншому, тому він і належить іншому. І ті, в кого вистачає розсудливості розуміти чийсь наказ, але хто не здатен наказувати іншим живим істотам, ті неспроможні осягнути веління розуму, а коряться почуттям.

14. І користь, яку дають домашні тварини, мало чим відрізняється від користі, яку дають раби: і ті, й ті своїми фізичними силами допомагають задовольнити наші повсякденні потреби. Природа прагне, аби і в фізичному відношенні вільні люди відрізнялись від рабів; в останніх-бо тіло велике за розмірами, придатне для виконання необхідних робіт, пов'язаних з фізичною силою; вільні люди тримаються прямише і не здатні до таких робіт. Вони здатні саме до політичного життя, яке в них ділиться на діяльність воєнного і мирного часу. Трапляється й навпаки: одні мають лише тіло, притаманне вільним, а інші — душу.

15. А втім, зрозуміло, що коли б людина вирізнялася своїм тілом такою мірою, якою вирізняються зображення богів, то про всіх людей, котрі не мають статури, сказали б, що вони гідні бути їхніми рабами. Коли це справедливо з огляду на фізичну природу людей, то ще справедливіше вважати, що таке розмежування має місце і в їхній психічній природі; але красу душі не так легко побачити, як красу тіла. У будь-якому разі, зрозуміло, що одні люди за

природою вільні, інші — раби, і для них таке становище корисне та справедливе.

16. Та неважко побачити, що мають певну слушність і ті, хто стверджує протилежне. Справді, поняття «рабство» і «раб» вживають у подвійному розумінні: раби і рабство бувають згідно зі законом. Закон — немовби згода, відповідно до якої захоплене на війні вважають власністю тих, хто заволодів ним. А втім, багато хто відносить це право до тих протизаконів, які інколи проголошують оратори: було б жорстоко, коли б людина, вирізняючись тілесною дужістю і здатністю до насильства, вважала захопленого силоміць за раба і підвладного собі. Та все ж одні дотримуються такої думки, інші — ні. Існують розбіжності в цьому питанні навіть серед мудреців.

17. Причиною розбіжностей і суперечок у цьому питанні є те, що й чеснотливість, маючи відповідні засоби, може чинити насильство; завжди-бо чиясь перевага полягає у мірі певного блага, тому й насильство, здається, має щось від добротності. Отже, сперечатися можна тільки щодо поняття «справедливість». На думку одних, із справедливістю пов'язана доброзичливість до решти людей. На думку інших, справедливість полягає в пануванні дужчої людини.

18. Коли ж розглянути кожне з цих тверджень окремо, пересвідчимося, що жодне з них не має ні безперечності, ні переконливості і що тільки чеснотливість, як найкраще з-поміж усього, повинна бути при владі та панувати. Декотрі, спираючись, як вони гадають, на певну засаду справедливості, оскільки закон означає справедливе, вважають, нібито рабство, яке виникає внаслідок війни, — справедливе. Однак і заперечують це. Справді,

виявляється, що принцип війни несправедливий; нікому ж не спадає на думку твердити, ніби той, хто не заслуговує бути рабом, мусить ним бути. А то може трапитись так, що людина найшляхетнішого походження, захоплена в полон і продана в рабство, стане рабом, й її нащадки теж успадкують цей стан. Тому вони (дотримуючись такої думки) не хочуть називати їх рабами, а називають так тільки варварів. Однак, стверджуючи це, вони, як було сказано на початку, не шукають чогось іншого, а тільки рабів за природою. Отже, необхідно погодитися з тим, що одні люди скрізь раби, інші ж ніде не бувають такими.

19. Точнісінько так і щодо питання про шляхетне походження. Вони вважають себе шляхетними не тільки вдома, а й скрізь, варвари ж шляхетні тільки на своїй землі; тобто в їхньому розумінні шляхетний стан теж буває різним: для одних він безумовний, для інших — не безумовний. У такому ж розумінні Єлена у Феодекта заявляє: «Мене, чії предки з обох колін — божественні, хто посміє назвати рабинею?» [9] Стверджуючи таке, вони лише завдяки ознакам «чеснотливість» і «розбещеність» розрізняють людей рабського та вільного походження, шляхетного й нешляхетного стану. Вони вважають, що нібито, як від людини народжується людина, а від тварини — тварина, так і від чеснотливих батьків — чеснотливі діти. Природа, зрештою, теж прагне до цього, але часто їй не вдається так зробити.

20. Таким чином, із сказаного зрозуміло, що сумніви в цьому питанні (про природу рабства) небезпідставні: з одного боку, одні за своєю природою — не раби, інші — не вільні; з другого ж боку, позаяк така відмінність існує, одним корисно й справедливо бути рабами, а іншим —

вільними. Отже, одним за природою належить панувати, іншим — коритися, і саме тому, хто наділений від природи владою, призначений бути паном. Однак погана влада не дає користі ні тим, ні тим. Бо все, що корисне цілому, корисне й для частини; все, що корисне для тіла, корисне й для душі. А раб — це ніби певна, хоч і жива, частина пана, хоч і відокремлена, але частина його тіла.

21. Тому між паном і рабом мають бути дружні стосунки, бо так закладено від природи. В тих же, хто у цій справі спирається на закон і насильство, все відбувається навпаки. З цього видно, що влада господаря дому та державця — не однакові поняття, зрештою, як і всі типи влади. Адже влада над вільними за своєю природою — одне, влада над рабами — інше. Влада господаря у сім'ї — це влада однієї людини, монархія. Адже у кожній сім'ї управляє одна людина (монархічно). Влада державця — це влада над вільними та рівними.

22. Господарем дому називають не за знання, а за природні властивості. Достоту так можна сказати і про раба, і про вільного. Щоправда, наука про вільних і рабів існує. Науку про рабство можна уявити на прикладі з Сиракузами, де один знаменитий учений її викладав. За відповідну платню він навчав хлопців-рабів, як виконувати домашні роботи, скажімо, кухонні справи й інші необхідні. Адже вони теж бувають різними, як, зрештою, різняться раб від раба, господар від господаря, про що каже одне прислів'я: «Рабові — рабське, а панові — панське».

23. Отже, всі такі науки — рабські. Наука ж про владу господаря дому — як користуватися рабом. Бо поняття «господар» не означає володіння рабами, а вміння користуватися ними. Ця наука не містить нічого великого

і преславного; бо вміння раба виконувати накази означає вміння пана віддавати ці накази. У випадку, якщо господар, маючи можливість, уникає цих турбот, його обов'язки бере на себе управитель. А сам пан займається політичними справами або філософією. Щодо науки про придбання рабів, то вона, на відміну від інших, згаданих вище, є наукою про війну чи полювання (наскільки це справедливо). Ось такі наші міркування про господаря та раба.

1256 а   III. 1. Отже, розгляньмо питання про власність взагалі й про її набуття, зважаючи на те, що раб також є частиною власності. Для цього скористаймося прийнятним раніше способом розгляду. У декого одразу ж можуть виникнути сумніви, чи наука про набуття власності однакова з наукою про господарство, чи вона є частиною цієї науки? Чи, може, підпорядкована їй? Коли так, то чи в такому розумінні, як ткацький човник стосується ткацтва, а мистецтво виплавляння бронзи — скульптури? Однак два останні види діяльності не однакові у своєму підпорядкованому відношенні: перше ремесло дає знаряддя, друге — матеріал, тобто маю на увазі допоміжний матеріал, завдяки чому роботу доводять до кінця; приміром, для ткача матеріалом є вовна, для скульптора — бронза.

2. Зрозуміло, що наука про набуття власності не підібна до науки про домашнє господарство. Адже в одному випадку мова йде про придбання засобів, а в іншому — про користування ними. Справді, до чого ж тоді можна віднести вміння користування всім, що є вдома, як не до науки про домашнє господарство? Але виникає

сумнів: мистецтво нагромадження майна — частина науки про домашнє господарство чи певна окрема галузь знань? Природно, дбайливий господар, володіючи мистецтвом, може побачити, звідки береться у нього майно і власність, і дійти висновку, що воно охоплює чимало галузей. Візьмімо для прикладу науку про землеробство. Що це — частина науки про домашнє господарство, певна особлива, чи окрема галузь знань? І взагалі це стосується будь-якого виду діяльності, що забезпечує людину засобами існування.

3. Адже існує багато видів їжі. Тому як тварини, так і люди ведуть різноманітний спосіб життя. Зрештою, без їжі існування неможливе, тому різноманітність їжі зумовлює і різноманітний спосіб життя тварин. Так, одні з них живуть стадами. Інші — розпорошено, залежно від того, яким чином можна роздобувати їжу. Одні з них — травоїдні, інші — всеїдні. Позаяк однакова їжа не всім припадає до смаку, одним тваринам — одна, іншим — інша, то через це у них відмінний спосіб життя.

4. Те ж саме спостерігаємо і в людей. Спосіб життя в них також різноманітний. Так, найледачіші з них живуть як кочовики, споживаючи м'ясо домашніх тварин, не докладаючи для цього ні праці, ні зусиль. Оскільки тваринам необхідно змінювати пасовища, то люди теж мусять переходити з місця на місце, немовби обробляючи якесь незаймане поле. Інші живуть із мисливства. І способи полювання, аби спіймати здобич, також різні: одні грабують, інші займаються рибальством, живучи біля озер, боліт, річок чи морів, треті ж полюють птахів або диких звірів. Проте найбільша частина людей користується плодами, що дає земля, а не ліс.

ЗМІСТ

ПОЛІТИКА	3
Передмова.....	5
Книга перша.....	25
Книга друга	56
Книга третя	105
Книга четверта	157
Книга п'ята.....	205
Книга шоста.....	262
Книга сьома	286
Книга восьма.....	338
ПОЕТИКА	359
Передмова.....	361
I.....	393
II	394
III.....	395
IV	396
V	399
VI	400
VII.....	403
VIII.....	405
IX.....	406

X	408
XI.....	408
XII.....	410
XIII.....	410
XIV.....	412
XV.....	414
XVI.....	416
XVII.....	418
XVIII.....	420
XIX.....	422
XX.....	423
XXI.....	425
XXII.....	428
XXIII.....	430
XXIV.....	431
XXV.....	435
XXVI.....	439
ПРИМІТКИ	442